

Mag. Igor Omerza

Knjigo Igorja Omerze Veliki in dolgi pohod Nove revije lahko naročite na telefonski številki 01/24 47 200 ali na info@vseknjige.si. www.vseknjige.si.

Tajna poročila Udbe so pošiljali predvsem vodji komunistične stranke, v primeru Nove revije pa Popitu, Marincu in Kučanu!

Metod Berlec, foto: Urban Cerjak

Gor Omerza se je rodil leta 1950 v Ljubljani. Končal je Ekonomsko fakulteto v Ljubljani in na njej tudi magistriral. V drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja se je aktivno vključil v proces demokratizacije in posledično osamosvajanja Slovenije. Bil je član vodstva Odbora za varstvo človekovih pravic, kasneje Slovenske demokratske zveze. Po njenem razkolu je pristal pri Demokratih Slovenije, ki so se kasneje združili z LDS. Med letoma 1991 in 1992 je bil direktor Službe družbenega knjigovodstva, nato poslanec drugega sklica slovenskega parlamenta. Potem ko je kot član LDS končal podžupanski mandat v Ljubljani, se je umaknil iz javnega življenja v podjetniško in predvsem publicistično dejavnost. Leta 2010 je presenetil z obsežno knjigo Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584, ki je nastala na podlagi dokumentov nekdane tajne komunistične policije Udbe. Od takrat dalje pa knjige, ki temeljijo na primarnih zgodovinskih virih, na dokumentih tajnih služb propadlega jugoslovanskega komunističnega režima, piše kot po tekočem traku. Tako je izdal naslednje knjige: Od Belce do Velikovca ali kako sem vzljubil bombo, BombenAtentate, 88 stopnic do pekla s podnaslovom Kako je Zemljaričev Janez ugrabil Bato Todoroviča in JBTZ – Čas poprej in dnevi pozneje. Lani je izdal še knjigo Ključ za umor, ki je izšla tudi v hrvaškem jeziku, a z drugačnim naslovom: HRB, Fenix i Udba – Slučaj Stjepana Crnogorca. Prejšnji teden je izdal knjigo Veliki in dolgi pohod Nove revije. 29. avgusta letos pa bo na Opčinah ob 50-letnici študijskih dni slovenskih izobražencev izšla njegova knjiga KARLA – Udba o Dragi.

Gospod Omerza, kako to, da ste se lotili pisanja knjige o Novi reviji vse od njene prve ideje za nastanek konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja do leta 1990, se pravi do

95. številke, ko so nekateri njeni vidni člani postali del Demosove oblasti?

Pred dvajseto obletnico nastanka Odbora za varstvo človekovih pravic sem skušal skupaj s prijatelji iz kolegija tega odbora napisati knjigo o njegovem delovanju (v javnosti je znan tudi kot Bavčarjev odbor, jaz ga imenujem Veliki odbor, ki je nastal junija 1988 kot posledica aretacij in sojenja Janši, Borštnerju, Tasiču in Zavrlu). Zato sem začel zbirati gradivo za to knjigo in prvič stopil v Arhiv Republike Slovenije. Presenečeno sem ugotovil, da je režimska, predvsem udbovska dokumentacija skorajda popolnoma odprta za raziskovanje, kar je bila posledica zakonskega predloga Janševe vlade, ki jo je parlament uzakonil leta 2006. Ampak ko sem gledal dokumentacijo Velikega odbora oz. o njem, me je bolj pritegnila geneza nastajanja odbora, tisti gradniki torej, ki so povzročili njegov nastanek. In to me je odpeljalo daleč nazaj, celo do leta 1937 (zaradi Kocbeka). Na Veliki odbor sem se vrnil šele ob 25. obletnici, ko sem napisal knjigo JBTZ – Čas poprej in dnevi pozneje.

Pri tem ste se soočili z dejstvom, da je bilo veliko gradiva uničenega ...

To je silno moteče seveda, a ker gre vendarle za sto in sto tisoče ohranjenih strani, tudi tega, kar je ostalo, sam ne morem pregledati za časa svojega življenja. Skratka, dela mi ne bo zmanjkalo. Nekaterih stvari pač ne bomo mogli nikoli natančno sestaviti in mnogo jih bo samo delno razsvetljenih. V tako uničenih arhivih raziskovanje in pisanje poteka nekako »arheološko«. Hudo je tam, kjer so vsi dokumenti uničeni, tam se pač ne more ničesar storiti, napisati, ker so bili vsi podatki že pred desetletji spremenjeni v prah in pepel ali pa predelani v papirnatu kašo. Samo po

pričevanjih, če jih je sploh mogoče dobiti, pa jaz ne bi pisal knjige, je preveč nezanesljivo, kajti tudi dobronamerni spomin je sled minljiva ...

Se pravi, da prve ideje za ustanovitev nove slovenske revije segajo še v čas, ko je bil jugoslovanski komunistični diktator Josip Broz Tito še živ?

Konec 70. let prejšnjega stoletja je bilo več iniciativ za novo slovensko revijo, a našel sem, v udbovskem delu arhiva, opis same iniciative, in to iz leta 1979, ki jo je skušal izpeljati Dimitrij Rupel. To jaz imenujem kot predigro temu, kar danes poznamo pod imenom Nova revija, saj je bil Rupel eden glavnih pobudnikov in ustvarjalcev tudi te znamenite revije.

V knjigi podrobno opisujete, kako je režim zavlačeval, da bi začela izhajati nova slovenska revija. Kaj je bilo po vašem mnenju ključno, da je prva številka Nove revije leta 1982 vendarle zagledala luč sveta? Je bila »olajševalna okoliščina« morda ta, da je bila večina uredništva takrat še v partiji?

Mislím, da to ni bilo ključno, saj je bilo vrhu partije jasno, da novorevijašev-komunistov članstvo v stranki ne bo ustavilo pri širjenju za oblast nesprejemljivih in politično nevarnih vsebin. Verjetno je bilo več dejavnikov; prvič, Titova alias diktatorjeva smrt sploh odpre pot resni pobudi, drugič, spretno, rekel bi celo zvito, podana pobuda (prek 60 podpisov uglednih kulturnikov), tretjič, popolna podpora Društva slovenskih pisateljev pod taktirko Toneta Pavčka, in četrtič, v toku pregovarjanja režima in pobudnikov izbruhne kosovska kriza v Jugoslaviji in poljska Solidarnost začne majati tako vzhodnoevropski kot sovjetski komunizem-socializem ►

► ter posledično tudi jugoslovanskega. Svet okoli, pri nas in v nas se začenja drastično spreminjati, čeprav se tega takrat še niti nismo prav zavedali.

Kot je razvidno iz objavljenih dokumentov v vaši knjigi, je Služba državne varnosti oziroma Udba od samega začetka spremljala delo uredništva Nove revije in o tem obveščala partijski vrh. Kaj vse pa je vključevalo to »spremljanje«? Kako je to potekalo operativno?

Operativno so udbovci na terenu uporabljali svoje »metode in sredstva« – sledenja, prisluškovanja v prostorih, telefonom, prestrazanje pošte, uporaba špicljev, tajne preiskave ... Potem o vsem tem zalezovanju napišejo udbovci t. i. operativno informacijo, jaz ji pravim »terenska«, in njihovi neposredni šefi v centrih Udbe (bilo jih je 13 po vsej Sloveniji, največji je bil ljubljanski, ki je bil tudi zadolžen za Novo revijo) to podpišejo in pošljejo više po lestevici, na posamezne oddelke uprave Udbe v Ljubljani (locirana je bila v Slaviji). Vse te informacije se zberejo nato pri načelniku Udbe in ta jih prek notranjega ministra (ki je bil njegov neposredni predpostavljeni) posreduje peščici najmočnejših partijskih posameznikov ali pa šef Udbe kar direktno (ustno ali pisno) predaja tajna poročila (poročanja) predvsem vodji komunistične stranke (v primeru Nove revije Popitu, Marincu in Kučanu). Poleg tega udbovsko terensko dokumentacijo obdeluje tudi posebna Uprava za analitiko (bolj ali manj podaljšek Udbe), ki pripravlja razne indikativne, informativne biltene, posebne informacije, varnostne ocene, analize itd. In take stvari dnevno romajo na nekaj naslovov. Ampak tudi te zbirne informacije so zelo podrobne – v njih večkrat najdete prepise npr. telefonskih pogovorov ali prisluhov v steni.

Kdo vse na strani komunističnega režima pa je bil informiran z udbovskimi poročili o Novi reviji?

Različno. V knjigi boste našli npr., da je šef Udbe Ivan Eržen poslal (novembra 1985) prepis pogovorov novorevijašev in srbskih akademikov v gostišču Mrak šefu partije Andreju Marincu, njegovemu nasledniku Kučanu pa npr. januarja 1989 informacijo o varnostnih razmerah v SRS. O Ruplovi iniciativi in rojevanju revije pa je analitične informacije dobivala trinajsterica komunističnih voditeljev, npr. o predigri tile prvokategorniki: Viktor Avbelj, France Popit, Milan Kučan, Sergej Kraigher, Stane Dolanc, Andrej Marinc, Stane Markič, Anton Vratuša, Mitja Ribičič, Franc Šetinc, Janez Zemljarič, Janez Vipotnik in Ludvik Golob.

Bi koga od njih posebej negativno izpostavili?

Pravzaprav ne. Iz razprav na vrhu partije in predsedstva SRS o Novi reviji, ki jih

podrobno seciram, izhaja presenetljivo dejstvo, da so bili precej nemočni, čeprav tega na zunaj niso kazali. Verbalno so bili sicer včasih kar ostri, a temu ni sledilo v javnosti nič dramatičnega, mislim na aretacije, sojenja ali kaj podobnega. Popolnoma drugačna je zgodba pri JBTZ – a o tem sem vse, kar vem, že napisal v knjigi o tej aferi.

Ste morda kje v udbovskih poročilih zasledili, ali je Udba spremljala recimo tudi Celovski zvon, ki ga je Mohorjeva založba začela izdajati leta 1983 v Celovcu? Kot vemo, so v njem svoje članke objavljali bolj krščanski intelektualci iz Slovenije, zamejstva in izseljenstva ...

Seveda, o tem obširno govorim v omenjeni knjigi o udbovskem spremljanju Drage (kodno Karla). Mislim, da bi se tudi o Celovškem zvonu in Mohorjevi družbi dala napisati kakšna zanimiva knjiga.

Kaj pa drugi mediji?

Mladina, Tribuna, Katedra, Radio Študent. Vse to (skupaj z Novo revijo) se je obdelovalo v operativni obdelavi Deviacija, ki je strahovito uničena.

Vrniva se k Novi reviji. Iz vaše knjige je razvidno, da so bili udbovci še posebej pozorni, če so imeli člani uredništva Nove revije kakšne stike s tujimi novinarji oziroma tujci?

No, saj to so skorajda edini ohranjeni terenski dokumenti o nadzoru Nove revije. Ker so udbovci močno nadzorovali tuje novinarje, so nadzorovali tudi njihove stike z novorevijaši. In pri uničevanju dokumentov notranje problematike so pozabili, prezrli, da so dokumente o stikih tujcev z novorevijaši sortirali pod zunanjo problematiko – te pa niso tako radikalno »požgali«, ni bila tako kompromitirajoča kot nadzor domačih oporečnikov. Nadzor tujcev se je pač smatral skoraj za klasično obveščevalno dejavnost in ne kot tajno politično vohtlanje.

Kot pišete v knjigi, so udbovci v svojih poročilih sprva pisali, da so novorevijaši nosilci »anarholiberalističnih pozicij«, nato pa so trdili, da delujejo na pozicijah »meščanske desnice«. Zakaj tak preobrat v njihovem poimenovanju?

S temi definicijami je imela težave tudi Udba sama. Večkrat sem zasledil, da so enega in istega posameznika enkrat poimenovali tako in drugič drugače. V glavnem pa, kot rečeno, so bili novorevijaši v začetku anarholiberalci. Ker so v ta koš trpali tudi ultralevičarje (tiste, ki so bili bolj levi kot partija), so ločili starejše in mlajše anarholiberalce. Potem je bil tu še termin ostanki buržoaznih pluralističnih struktur (Kocbekov krog in Slovenci, povezani z zamejskimi krogi okoli Celovškega zvona, Mohorjeve družbe,

Društva slovenskih izobražencev v Trstu itd.). No, julija 1984 so anarholiberalce preimenovali v meščansko desnico in to je storilo kar Predsedstvo SFRJ. Zakaj? Tega pa ne vem, kaj vse se jim je pri tem motalo po glavi – ena velika zmeda, bi lahko rekli.

Kateri članki pa so Udbo oziroma komunistični režim najbolj zmotili v prvih letih izhajanja?

V sicer pomanjkljivi dokumentaciji Udbe in tožilstva (našel sem podrobno analizo samo za nekaj števil) negativno omenjajo zakonca Hribar, Rupla, Kermaunerja, Urbančiča, Grafenauerja, Jančarja, Rožanca, Tomca, Bučarja, vsebinsko jih moti predvsem »rehabilitacija« Kocbeka, napadi na marksizem, napadanje skupnih jeder, prikrito zagovarjanje strankarskega pluralizma, »preživeli« jezik nihilizma in pozitivizma ... Prva številka je vrh režima hudo zmotila zaradi srbskega pesnika Gojka Djoga, ker je bil le-ta obsojen kot žalitelj Tita (zbirka *Vunena vremena*). Morda je zanimivo, da so se udbovci (in tudi partija) na začetku življenja revije zelo spravljali na Tarasa Kermaunerja, ki pa pozneje v 57. številki revije ni objavil prispevka, čeprav je bil pozvan. Akterji pravijo, da je menil, da Nova revija s to številko prekoračuje mejo tolerance režima in zato pri tem ni hotel sodelovati. Udba je tudi ob prihodu Alenke Puhar v uredništvo v splošnem poročilo za leto 1984 napravila »mini« negativno analizo Puharjeve.

V knjigi med drugi številnimi dogodki opisujete zgodbo, ki je močno odmevala v jugoslovanskem partijskem vrhu, javnost pa o njej ni bila obveščena, ko so se v gostilni Mrak novembra 1985 sešli novorevijaši in srbski akademiki na čelu z Dobrico Čosičem ...

Da, to je močno odjeknilo v Sloveniji in po vsej Jugoslaviji. Pretipkani prisluhi (118 strani) so krožili po vrhovih režima in povzročali hudo kri. Vsekakor se je režim ustrašil te srbsko-slovenske intelektualne naveze, ki pa ni uspela, pa ne zaradi akcije oblasti, ampak zaradi nepremostljivih razlik med novorevijaši in srbskimi akademiki pri pogledih na to, kako spremeniti jugoslovansko družbo.

Sredi leta 1986 pa so se začele priprave na posebno številko Nove revije, ki naj bi bila vezana na slovenski narodni program. Kot je razvidno iz vabila sodelavcem, ki ste ga objavili v knjigi in sta ga podpisala Niko Grefenauer in Dimitrij Rupel, je uredništvo Nove revije s to številko želelo »prispevati nekatere bistvene elemente k razreševanju sedanjega problematičnega položaja Slovencev«. Nedvomno je šlo za najdržnejši projekt uredništva Nove revije.

Gotovo. Odpiranje nacionalnega vprašanja,

in to s strani »opozicije«, in to v večnacionalni državi, je bilo nekaj, kar bi se zlahka končalo z zaporom za oba urednika in nekatere avtorje. Zvezni tožilec Miloš Bakić je skušal sprožiti postopek, a mu je zoperstavljanje vrha slovenske partije to onemogočilo. Kučan, Dolanc in tovariši so vedeli, da bi jih represija lahko pripeljala v še težji položaj kot prispevki sami. Z mediji in s svojo argumentacijo so skušali parirati novorevijašem. Izhod je znan – zmagala je Nova revija in razmišljanja v 57. številki so bila kmalu dosežena oz. celo močno presežena, to pa tudi zato, ker si novorevijaši, če so želeli, da številka sploh izide, niso smeli privoščiti popolne svobode izražanja.

O znameniti 57. številki Nove revije, ki je sprožila zgražanje režima in pozitiven odmev v slovenski javnosti, je bilo v preteklosti že veliko povedanega. Vi dodajate še kup dodatnih zanimivosti. Pomenljivo se mi ob tem zdi vaše odkritje, ki ste ga omenili na predstavitvi knjige, da je Ciril Ribičič za partijo napisal ekspertizo o sami vsebini te številke praktično skoraj sočasno, ko je revija izšla ...

To sem dokumentiral z najdbo nevezanih snopičev v partijskem delu arhiva. Na CK so dobili besedilo celotne 57. številke, še preden je izšla. To ni nič čudnega, saj je notranji minister Tomaž Ertl aprila 1988 v Beogradu ternal, da polovica centra Udbe Ljubljana mesto dela v tiskarnah samo na branju teh člankov, da pravočasno opozorijo tožilstvo, da pravočasno javijo na CK, "kar se predvideva in kaj bo". In Ciril Ribičič je lahko pisal obsežno ekspertizo s pomočjo teh snopičev, saj se podčrtavanja v njih ujemajo z deli teksta njegove ekspertize.

Verjetno je več razlogov, da takratni režim ni prepovedal izida te številke oziroma zaprl njenih avtorjev?

Uredništvo ni skrivalo priprave, pa tudi

če bi jo, je ne bi mogli prikriti. Tudi sem prikazal ves ohranjeni udbovski nadzor pri nastajanju »nacionalne« številke. Zadrega vrha režima pri morebitni prepovedi ali pregonu je bila naslednja: propagirali so pot v demokratični socializem, a hkrati bi omejevali razmišljanja pomembnih slovenskih intelektualcev, ki so hkrati, zavedajoč se možnosti prepovedi, ukinitve revije ali celo kazenskega pregona, vendarle še imeli določene zadržke v javnem izražanju svojih razmišljanj. Poleg tega se je vrh režima silno bal tuje obrambe novorevijašev in reakcij tujine v primeru zadržke 57. številke in revije nasploh.

No, so pa preprečili, da bi v tej številki izšel

članek Ljuba Sirca. Kdo je to preprečil?

Politični eksekutor je bil Jože Smole, predsednik socialistične fronte, gotovo v dogovoru z drugimi vodilnimi tovariši, ki je svaril Rupla in Grafenauerja, naj tega ne storita, ker tega ne bodo dovolili. Liberalec Ljubo Sirc je bil namreč eden najbolj spremljanih političnih emigrantov in objava njegovega članka bi očitno prešla takratno (sicer nevidno) mejo režimskega toleriranja člankov v Novi reviji.

So pa po izidu 57. številke Nove revije, ki se je zavzemala za demokratizacijo in čim večjo suverenost slovenskega naroda, zahtevali, da bodo naredili vse, da se ideje, ki so bile objavljene v tej številki, ne bodo nikoli uresničile ...

Seveda, ker so vseskozi živeli v lažnem prepričanju, da bodo s svojimi argumenti pobili argumente novorevijašev. V bistvu pa niso mogli zadovoljivo razložiti, zakaj ne dopuščajo svobode združevanja, govora, tiska, ustvarjanja ...

Kot ste opozorili na predstavitvi knjige, je potem nadzor nad Novo revijo postopoma popustil, ker so se za partijo takrat odpirale nove fronte, hkrati pa se je iz tistega za-

dnjega obdobja ohranilo malo udbovskih dokumentov. Zakaj?

Oprečniška fronta se je v prvi polovici leta 1988 silno razširila in intenzivirala: »Brutalni« napadi Mladine na vrh armade (Suhadolnikov uvodnik Mamula go home, razkrivanje »Mamulove« vile v Opatiji, Mihejakov neobjavljeni prispevek Noč dolgih nožev), radikaliziranje pisanja ljubljanske Tribune in mariborske Katedre, za režim izdajalski nastop Franceta Bučarja v evropskem parlamentu (zahteval je, naj Zahod neha financirati nedemokratični jugoslovanski režim), skupni nastop »mladinske« civilne sfere oz. nastanek Koordinacije novih družbenih gibanj, izid spominov Staneta Kavčiča v redakciji Igorja Bavčarja in Janeza Janše, ustanovitev Slovenske kmečke zveze, Janševa napoved boja za oblast, Pisateljska ustava, afera JBTZ in posledično nastanek Velikega odbora, vse to, in še kaj bi se našlo, je vzpostavilo popolnoma nova družbenopolitična razmerja in otopilo moč, obseg in ostrino ukvarjanja partije in Udbe ter režimskih medijev z Novo revijo.

Toda hkrati je tudi dejstvo, da je Ivan Eržen marca 1990 zapovedal množično uničenje udbovske dokumentacije in zadnja leta režima so najbolj temeljito počistili. Tako preprosto ni dokumentacije, na temelju katere bi lahko še podrobno spremljal in opisal nadzor nad revijo. Zato, izvzemši Epilog, kjer obdelam (toda ne s pomočjo režimskih dokumentov) še št. 95 Nove revije (marec 1990), nisem mogel za obdobje januar 1988–marec 1990 napisati več nobenega celovitega poglavja o reviji in zato obdelam samo še 32-stranski udbovski dokument, ki ga je Eržen konec januarja poslal Kučanu in v katerem je manjša vsebina tudi o Novi reviji in novorevijaših.

Še za konec. Kako bi torej ovrednotili pomen Nove revije za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije?

Bilo je več gradnikov procesa »osvoboditve« Slovenije konec 70. in v 80. letih 20. stoletja, ne samo skupin, revij tudi nekaj solističnih »izpadov« posameznikov, če omenim samo Janševo prerivanje z armado in vrhom režima leta 1983, 1985 in 1988 ali (za režim) nesprejemljivo in bolečo zahtevo Spomenke Hribar po spravi (od začetka 80. let dalje), toda po pozornem preučevanju vseh teh silnic, čeprav je nevhvaležno postavljati velikostno lestvico, sem prepričan, da je bil vpliv Nove revije tako na demokratizacijo kot vzpostavitev samostojne slovenske države največji. Ob tem bi le še pripomnil, da pa gre prvenstvo začetka tega procesa slovenskemu punku (leta 1977) in da bi do demokratizacije in samostojne Slovenije prav gotovo prišlo tudi brez Nove revije, le novorevijaški krog bi se pozicioniral na različnih drugih točkah našega zgodovinskega toka v odločilnih 80. letih minulega veka. **D**